

MARKSISTLIKUD RINGID TARTU ÜLIKOOLIS JA VETERINAARIA INSTITUUDIS XIX SAJ. 80—90-NDATEL AASTATEL

Prof. ajalootead. doktor H. Moosberg

NSV Liidu ajaloo kateeder

Tartu üliõpilaste revolutsioonilist liikumist XIX saj. viimastel ja XX saj. esimestel aastatel on suhteliselt põhjalikult käsitlenud oma artiklis E. Jansen,¹ Tartu Ülikooli üliõpilaste osa 1905.—1907. a. revolutsioonis on näidanud L. Eringson,² mistõttu mainitud perioodi käsitlemise vajadus langeb ära. Seevastu esimeste marksistlike ringide ajaloost on E. Jansen ja mõned teised autorid³ kirjutanud ebarahuldavalt, sest nad on vähe kasutanud konkreetset materjali.

Käesoleva artikli koostamisel on kasutatud rohkesti uusi allikaid, eriti Tartu Ülikooli ja Veterinaaria Instituudi arhiivifondide materjale, mis võimaldab näidata marksistlike ringide tekkimist Tartus ja nende ajalugu palju täpsemalt kui seni ning korrigeerida endisi käsitlusi, nende hulgas ka autori enda varasemaid seisukohti.⁴

* * *

XIX sajandi Venemaa revolutsioonilise liikumise peateedest jäi Tartu eemale. Peterburi, Moskva, Kiievi, Kaasani jt. keskuste aadlike ja segaseisuslaste revolutsiooniline võitlus kajastus siin suhteliselt nõrgalt. Dekabristide-taolist liikumist Eestis ei esine-

¹ Э. Янсен, О революционном движении среди тартуских студентов в конце XIX и начале XX веков. TRU Toimetised nr. 35, 1954.

² Л. Эрингсон, Тартуский Университет в 1905 году. TRU Toimetised nr. 56, 1957.

³ Э. Янсен, tsit. teos, lk. 10 on kirjutatud, et esimene marksistlik ring asutati vene üliõpilaste poolt 1893. a., mis aga, nagu käesolevast artiklist näeme, ei vasta tõele. «Eesti NSV ajalugu» (Tallinn 1957) kordab sedasama.

⁴ Vt. H. Moosberg, 1905.—1907. a. revolutsioon Eestis, Tallinn 1955, lk. 25 ja H. Moosberg, Võitlus VSDTP organisatsioonide loomise eest Eestis (1895—1904). «Eesti Kommunist» 1956, nr. 9, lk. 62.

nud, kuigi mõned dekabristidest viibisid siin. XIX saj. esimesel poolel balti-saksa aadli ja kodanluse ning ka mõningate eestlaste esindajate eesrindlikkus ei küündinud kaugemale valgustusideede toetamisest. Revolutsioonilisi demokraate ei esinenud balti-sakslaste ega ka eestlaste seas, sest viimaste haritlaskond oli alles tekkimas ning oli äärmiselt nõrk.

Kuid üksikuid revolutsiooniliste mõtete kandjaid esines Tartu Ülikooli üliõpilaste hulgas juba varakult. 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate algul, s. o. revolutsioonilise situatsiooni tingimustes, mil peaaegu kõikides Venemaa ülikoolides toimusid üliõpilaste väljastumised, ei esinenud Tartus suuremaid üliõpilaste rahutusi. Kirjandusest ja dokumentidest selgub, et Tartu Ülikool oli tollal pälvunud «rahuliku» ülikooli nimetuse, sest enamiku üliõpilaskonnast moodustasid konservatiivse balti-saksa aadli pojad.⁵ Sellepärast tsaarivalitsus ei kärtnud saata siia neid üliõpilasi, kes olid üliõpilasliikumisest osavõtmise eest teistest Venemaa ülikoolidest välja heidetud. Kuid Tartu ülikoolis valitsev olukord ei suutnud muuta nende meelsust ning sellistest vene üliõpilastest koondus 60-ndate aastate algul suhteliselt tugev eesrindlike mõtete kandjate ring, mis on seotud A. Tištšinski, A. Lebedevi ja V. Manasseini nimedega.⁶ Ringis loeti Herzeni «Kolokoli» ja muud revolutsioonilist kirjandust.⁷

Pärast selle ringi likvideerimist võimude poolt ei lakanud demokraatlikult meelestatud vene üliõpilaste juurdevool Tartusse, vaid isegi mõnevõrra suurenes, eriti seoses Veterinaaria Instituudi asutamiseiga 1873. a.⁸

80-ndatel aastatel kujunesid Tartu Ülikoolis ja Veterinaaria Instituudis suuremad või väiksemad üliõpilaste rühmad, kes protesteerisid eelkõige üldise reaktsiooni pealetungimise tingimustes kehtestatud 1884. aasta ülikooli määrustiku vastu. Tartu Ülikooli ja Veterinaaria Instituudi üliõpilaste sidemed teiste Venemaa kõrgemate õppeasutuste üliõpilastega tugevnesid. 80-ndate aastate algul asutatud Vene Üliõpilaste Selts koosnes progressiivselt meelestatud üliõpilastest.

70.—80. aastatel oli Tartus tugev rühm narodnikuid. 1884. a. asutas «Narodnaja Volja» organisatsioon Tartusse oma trükikoja, mis asus üliõpilase V. Pereljajevi korteris.⁹ 1884. a. sügisel trükiti selles ajakiri «Narodnaja Volja» nr. 10. Pereljajevi korterist, pärast tema äkilist surma 1885. a., leiti rööbiti narodnikliku kirjandusega ka K. Marxi ja F. Engelsi töid, näiteks «Kodusõda

⁵ П. С. Рейфман, К истории кружка Тишинского, Лебедева, Манассейна. ТРУ Тоimetised nr. 78, 1959, lk. 144—145.

⁶ Sealsamas, lk. 147—171.

⁷ Sealsamas ja Б. Егоров, Новые данные о тартуских студентах периода 1860 гг. ТРУ Тоimetised nr. 87, lk. 136—143.

⁸ Tartus asutati Veterinaaria Kool 1848. a., mis 1873. a. muudeti Veterinaaria Instituudiks 4-aastase kursusega.

⁹ RAKA, Tartu, f. 402, nim. 2, s.-ü. 18599.

Prantsusmaal», «Tööliisklassi olukord Inglismaal», «Sotsialismi arenemine utopiast teadusele». ¹⁰

Tollal hakkasid Tartu üliõpilaste hulgas levima ka marksistlikud ideed. Nende kandjateks olid tavaliselt teistest Venemaa ülikoolidest rahutustest või illegaalsetest ringidest osavõtmise pärast väljaheidatud üliõpilased, kes hoolimata avaliku või salajase politseivalve korraldamisest nende üle jätkasid ka Tartus marksistlike ideede levitamist.

Esimene teadaolev marksistlik rühm Tartu Ülikoolis tekkis 1888. a. arstiteaduskonna üliõpilase M. Lessniku ümber. ¹¹ Kui viimane 1888. a. astus Tartu Ülikooli arstiteaduskonda, et sooritada ülikooli lõpetamise eksamid ja saada arsti kutse, tundis ta juba hästi K. Marxi töid, eriti «Kapitali». Rühmas loeti «Kapitali», telliti ajakirja «Neue Zeit» ja muud eesriindlikku kirjandust. Sellesse rühma kuulus ka ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilane N. Vassilenko ¹² ja mõned põlva üliõpilased. ¹³ Kui Lessnik, 1889. a. lõpetas ülikooli ja lahkus Tartust, ei lagunenu rühm, sest Tartus leidis uusi Marxi õpetuse pooldajaid. Selle rühma leidiski eest 1890. a. Tartu ülikooli astunud F. Kistjakovski. ¹⁴ Rühm tugevnes

¹⁰ RAKA, Tartu, f. 451, nim. 1, 1885. a., s.-ü. 1758, l-d 3—25.

¹¹ M. Lessnik oli poolakas, astus 1882. a. Varssavi ülikooli ning heideti juba 1883. a. sellest välja üliõpilaste rahutustest osavõtmise pärast. Tal ei olnud õigust kolme aasta kestel astuda teistesse kõrgematesse koolidesse, kuid Lessnik siirdus esiteks Krakovi, siis Berni ülikooli, kus õppis kuni 1887. a.

Vt. RAKA, Tartu, f. 402, nim. 2, s.-ü. 14628, l 63 jt.

¹² N. Vassilenko õppis Tartu Ülikoolis a. 1885—1890 ajalugu, oli ajaloo professoriks Harkovis ja Kiievis. Tema toimikus on säilinud kirjand L. Tolstoi «Pimeduse võimu» kohta, mis on kirjutatud 1888. a. lõpul. Autor nimetas seda teost hiilgavaks ning tuginedes G. Uspenski hinnangule, näitab, et kuskil kirjanduses pole paljastatud ühiskonna pahesid sellise jõuga kui L. Tolstoi draamas «Pimeduse võim».

Vt. RAKA, f. 402, nim. 2, s.-ü. 26659, l. 8—11.

¹³ Н. В а с и л е н к о, Академик Богдан Олександрович Кістяковський, Записки соціально-економічного відділу Укр. Акад. Навк, т. I. Київ, 1923, lk. XV. Selle suure artikli F. Kistjakovski kohta kirjutas N. Vassilenko pärast Kistjakovski surma.

¹⁴ Sealsamas. Ametlikes dokumentides Kistjakovski eesnimi oli Fjodor, ukrainlased aga nimetavad teda Bogdaniks, F. Kistjakovski oli Kiievi Ülikooli professori poeg, kes juba gümnaasiumiõpilasena võttis osa illegaalselt ringist, mille eest ta gümnaasiumist välja heideti. Suurte pingutuste tulemusena lubati tal lõpetada Tallinna gümnaasium 1888. a. Siis astus ta kohe Kiievi Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda. Ta hakkas pooldama Ukraina kodanliku natsionalisti M. Dragomanovi õpetust, kuid see ei rahuldanud teda juba tollal täiel määral. Kistjakovski tutvus I. Franko ja M. Pavlikuga, kellega koos sõitis Austriasse. Seal hakati neid süüdistama agitatsioonis panslavismi kasuks ning arreteeriti lühikeseks ajaks. Austria politsei teatas nendest Kiievi sandarmivalitsusele ja Kistjakovski koos seltsimeestega arreteeriti uuesti nende Kiievisse jõudmisel. Nende käest leiti rohkesti revolutsioonilist kirjandust. 1889. a. lõpul heideti Kistjakovski Kiievi Ülikoolist välja. 1890. a. algul astus ta Harkovi Ülikooli, kus ta sai õppida tuntud ajaloolase D. Bogalei juures ainult mõned kuud, sest siit heideti ta välja seoses üliõpilaste rahutustega. Tartus astus ta õigus-teaduskonda. Oppis pingeliselt rööbiti põhiainetega ka keelt, oli ainsaks J. Baudouin de Courtenay õpilaseks, õppis ka eesti keelt. Siis hakkas ta suurt huvi tundma marksismi vastu. Hiljem Kistjakovski oli tuntud teadlane-akadeemik. Suri 1920. a.

eriti 1891.—1892. a., millal Tartu Ülikooli astus rida Moskva Ülikoolist üliõpilaste liikumisest osavõtmise eest väljaheidetud üliõpilasi, nagu G. Sokolov, N. Ljubimov, Z. Abdušelišvili jt.¹⁵ Kiievi Ülikoolist väljaheidetuna tuli Tartu Ülikooli 1891. a. Nikolai Adamovitš ning hakkas kohe siin marksistlikust rühmast osa võtma. 1891. aasta lõpuks oli rühm muutunud juba ringiks. Jelena Adamovitš, kes selles ringis tutvus marksismiga, kirjutas, et 1892. a. nad õppisid K. Marxi «Kapitali» ja muud marksistlikku kirjandust, tegid katset tõlkida vene keelde Erfurti programmi.¹⁶ 1892. aasta suvevaheajal sõitis F. Kistjakovski Kiievisse, kus ta teadliku marksistina propageeris uusi ideid.¹⁷ Seal ta arreteeriti. Samal ajal arreteeriti ka Veterinaaria Instituudi üliõpilane S. Stempovski,¹⁸ ülikooli lõpetanud P. Zaorski¹⁹ ja endine Veterinaaria Instituudi üliõpilane A. Ženczikovski,²⁰ kes oli seotud ülikooli marksistliku ringiga.

K. Marxi ideede tundmaõppimisega hakati tegelema ka Läti Demokraatlikus Üliõpilaste Teaduslik-Kirjanduslikus Ühingus, mis asutati 1889. aastal keskusega Riias. Sellesse ühingusse kuulusid mitmed läti üliõpilased Tartu Ülikoolist. Omavahel nimetasid ühingu Tartu osakonna liikmed seda ka «Pipkalonijaks» (ühe asutaja P. Pipkaleisi²¹ nime järgi). Ühingu liikmed, kes asusid Tartus, korraldasid õhtuid, kus arutati kirjanduslikke ja ühiskondlik-filosoofilisi küsimusi. Ühingu liikmed olid läti demokraatliku üliõpilaskonna esireas võitluses «Letonia» korporatsiooni koondunud läti kodanlike üliõpilaste vastu. Viimased hoolitsesid ainult lõbusa elu ja kodanlik-natsionalistlike ideede propageerimise eest. Teaduslik-Kirjanduslik Ühing hakkas Riias välja andma läti-

¹⁵ RAKA Tartu, f. 325, nim. 1, s.-ü. 983, l. 42. 1892.—1894. a. tuli Moskva ülikoolist Tartusse 22 üliõpilast, suurem osa neist a. 1892.

¹⁶ Центральный Паргархив при ин-те Марксизма-Ленинизма, М. f. 124, nim. 1, s.-ü. 15, l.-d 4, 13 ja 29. Jelena Adamovitš oli vana revolutsioonäär, vanade bolševike ühingu liige. Tema toimikus on säilinud ametlik dokument, mis tõendab, et 1892. a. oli ta seotud Tartu marksistliku ringiga. Politsei vabritseeris tema kohta süüdistuse, mis aga lõpetati arvatavasti asitõendite puudulikkuse tõttu.

¹⁷ Н. Василенко, Академик Б. О. Кистяковский..., lk. XV—XVI.

¹⁸ Sealsamas, lk. XVI. Zaorski juures leiti revolutsioonilist kirjandust, näiteks A. Thumi raamat revolutsioonilise liikumise kohta Venemaal, Stempovski juurest suur revolutsioonilise kirjanduse nimestik.

¹⁹ RAKA Tartu, f. 402, nim. 2, 1886—1890, s.-ü. 28096 ja 28097. Zaorski oli poolakas, tuli Tartu Ülikooli Varssavi Ülikoolist. Lõpetas Tartu Ülikoolis matemaatika-loodusteaduskonna a. 1890. Töötas Ukrainas. Kistjakovskil olid temaga sidemed.

²⁰ RAKA Tartu, f. 404, nim. 1, 1886—1890, s.-ü. 1749, l.-d 1, 5 ja 40. Žentšikovski tuli Tartu Veterinaaria Instituuti II kursusele Varssavi Veterinaaria Koolist 1886. a. Lõpetas Tartu Veterinaaria Instituudi 1890. a. Töötas Ukrainas, kus temaga puutuski kokku Kistjakovski.

²¹ RAKA Tartu, f. 402, nim. 2, s.-ü. 18921. Nendest toimikutest selgub, et P. Pipkaleis õppis usuteaduskonnas, kuid läti revolutsionäär P. Dauge kirjutas oma mälestustes, et P. Pipkaleis oli veendunud ateist. Usuteaduskonda astus ta üksnes sellepärast, et keegi Liivimaa aadlikest oli talle selleks andnud stipendiumi. Vt. «Большевик Советской Латвии», 1946, nr. 11/12, lk. 63—76.

keelset kirjanduslikku almanahhi «Puhrs»,²² mida ilmus 1891.—1897. aastani 7 numbrit. Almanahhis avaldati esimeste läti marksistide artikleid. Tolla õppis Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas tuntud läti revolutsiooniline poeet E. Veidenbaum,²³ kes oli almanahhi «Puhrs» aktiivne kaastööline kuni oma surmani 1892. a. Artiklis «Kohtu seaduste tekkimine ja nende ajalooline areng» näitas E. Veidenbaum, et klassiühiskonnas need seadused teenivad valitseva klassi huve. E. Veidenbaumi ümber koondunud läti marksistide rühm²⁴ oli seotud vene üliõpilaste-marksistidega ning koos nendega peeti ideelist võitlust narodnikute vastu.

Läti Üliõpilaste Teaduslik-Kirjandusliku Ühingu read ei olnud kaugeltki ühtsed. Peale marksistide oli ühingus ka neid, kes hiljem osutusid aktiivseteks läti kodanlikeks tegelasteks.

Marksism leidis poolehoidjaid ka eesti intelligentsi hulgas. Tartus tutvus marksismiga 90-ndate aastate keskpaiku Eduard Vilde, kes oli seotud läti ja vene marksistidega. «Siin on üks läti üliõpilaste teaduslik selts, kes suure agarusega rahvamajanduslikul põllul töötab,» märkis E. Vilde ühes oma erakirjas. «Selts on mitte-rahvusline. Umbes 6—7 eesti üliõpilast, siis ka mõned venelased, kellel samasugused püüded, hoiavad nendega kokku ja käivad koos. Ka mina olen selle ringkonna õpilane. Ma olen viimasel ajal teaduslist kirjandust lugenud, mis inimest tõesti alles mõtlevaks inimeseks teeb. Ajalugu, rahva-ökoonoomia, sotsiaalpoliitika, mõttetarkus — kõik seisab hoopis uues valguses muu ees.»²⁵ Kuigi E. Vildest järjekindlat marksisti ei saanud, aitas marksismiga tutvumine suuresti kaasa tema kui eesti demokraatliku kirjanduse ja kriitilise realismi ühe suurema esindaja väljakujunemisele. Marksismi tundmine kajastus E. Vilde loomingus eriti sotsiaalsete probleemide lahendamisel. Tema teostes «Raudsed käed», «Külmale maale», «Mahtra sõda» jt. näidatakse tõruult klassivastuolusid Eestis XIX sajandi teisel poolel.

Marksistid valisid üliõpilastega vestluste pidamiseks tolleaja demokraatlikud üliõpilaste seltsid, näiteks ülikoolis Vene Üliõpilaste Seltsi²⁶ ja Veterinaaria Instituudis «Concordia» ja «Societas'e». Nendes korraldati vastavalt ühel kindlal nädalapäeval lugemise-vestluse õhtuid. Marksistid esinesid referaatidega, millele pealkirjad ei äratanud politseis kahtlust, kuid sisu oli marksistlik.

1893. a. marksistliku ringi koosseis muutus. Suunavat osa

²² «Puhrs» tähendab tõlkes varaaita (see tähendab teadmiste varaaita).

²³ Oma luules kutsus E. Veidenbaum läti proletariaati tõusma üles kurnajate vastu. Vt. Очерки истории Коммунистической партии Латвии, ч. I, Рига 1960 (Maker), lk. 21.

²⁴ Sealsamas. Peale E. Veidenbaumi kuulusid sellesse rühma õigusteaduskonna üliõpilane F. Rozin, keeleosakonna üliõpilane J. Kovalevski jt.

²⁵ E. Vilde, Artikleid ja kirju, Tallinn 1957, lk. 321—322.

²⁶ RAKA Tartu, f. 229, nim. 99, 1893, s.-ü. 11, l-d 1—2. Mõned politseinikud pidasid tollal seda seltsi illegaalseks ringiks, kuid tegelikult oli see legaalne organisatsioon, mille liikmeteks olid ka mitmed üliõpilased-marksistid.

etendasid Moskva Ülikoolist tulnud üliõpilased K. Levitski, K. Tšerekul-Kuš, I. Davõdov jt. 1893. a. detsembris toimusid läbiotsimised K. Tšerekul-Kuši, I. Davõdovi, A. Skvortsovi, N. Baizdrenko ja E. Degeni juures. Skvortsov, Baizdrenko ja Davõdov arreteeriti.²⁷

Üliõpilaste koosseisude muutumise tõttu ei saanud marksistide rühmakesed olla siin kuigi püsivad.

Suur huvi Marxi õpetuse vastu selgub ka üliõpilaste kirjalikest töödest majandusteaduse alalt. Näiteks õigusteaduskonna üliõpilane I. Davõdov kirjutas 1894. a. lõpul töö «Kasumi normi küsimuse kohta», milles kasutas ka Marxi õpetust.²⁸ I. Davõdov oli endine Moskva Ülikooli üliõpilane ning taotles ametivõimudel luba Moskvast elamiseks ja taasvastuvõtmist Moskva Ülikooli, mida talle aga keelati, sest Davõdov oli viimasest välja heidetud üliõpilaste rahutustest osavõtmise pärast.²⁹ Politsei korraldas range järelevalve I. Davõdovi üle. Ta võttis 1894. a. jaanuaris osa Moskvast toimunud üliõpilaste diskussioonist narodnikute vastu.³⁰ Moskvast viibimise kohta teatas Moskva ohranka ülem Berdjajev, et Davõdov käis läbi eranditult nende isikutega, kes on poliitiliselt ebaustavad.³¹ Eelmainitud diskussiooniõhtul Davõdov, lähtudes marksistlikust teooriast, astus välja ühe tuntuima narodnikute teoreetiku V. V. (Vorontsovi) vastu. Kui V. V. oma osavate ja keerukate argumentidega sundis Davõdovit vaikima, siis võttis kohalviibiv V. I. Lenin sõna ning esines hiilgavalt Davõdovi kaitseks. Lähtudes K. Marxi õpetusest ja Venemaa konkreetsete olude tundmisest kummutas ta narodnikute seisukohad niivõrd veenvalt, et pani kõik pealtkuulajad tõsiselt mõtlema. Suurem osa narodnikuid hakkas temasse suhtuma kui ohtlikusse vastasesse. «Marksistlik vähemus juubeldas eriti pärast Vladimir Iljitši teist vastust soliidsele narodnikule,» kirjutab selle kohta Lenini õde.³²

Davõdovist sai järjekindel leninlane, kes hiljem jätkas marksistlike ideede levitamise eest peetavat võitlust. Tal olid sidemed Peterburi üliõpilaste ning ka töölistega. 1895. a. arreteeriti ta revolutsioonilise tegevuse pärast ning saadeti kolmeks aastaks asumisele. Ka Tartu Ülikoolist heideti ta välja.³³

²⁷ RAKA Tartu, f. 325, nim. 1, s.-ü. 384, l. 703. Hiljem lasti nad aga vabaks. Selle ringi liikmetel oli pidev side Moskva üliõpilastega (RAKA, f. 296, nim. 299, 1893, s.-ü. 11, l-d 1—2).

²⁸ Sealsamas, f. 402, nim. 1, s.-ü. 8270, l-d 12—28.

²⁹ RAKA Tartu, f. 402, nim. 2, 1892—1896, s.-ü. 4180, l. 11.

³⁰ Воспоминания о Ленине, I, М. 1956, lk. 153.

³¹ Sealsamas.

³² Sealsamas, lk. 152.

³³ RAKA Tartu, f. 402, nim. 2, s.-ü. 4180, l. 3.

Pärast asumiselt tagasijõudmist 1897. a. arreteeriti Davõdov uuesti Moskvast. 1900. a. põgenes välismaale, kust tuli tagasi illegaalselt 1901. a. ning oli koopteeritud VSDTP Moskva Komitee liikmeks. Arreteeriti varsti selle komitee koosolekul ja saadeti välja Ida-Siberisse. Hiljem aktiivne kommunistliku partei liige. Vt. Политическая каторга и ссылка, М. 1934, lk. 177.

Uheks Davõdovi kaaslasteks Tartu Ülikoolis oli endine Moskva Ülikooli üliõpilane N. Ljubimov, kes samuti pidas sidemeid Moskva üliõpilastega.³⁴ Koos mõne teise Tartu Ülikooli üliõpilasega panid nad tõelise aluse marksistliku teooria omandamisele Tartu üliõpilaste hulgas. Davõdov oli hea konspiraator, ja võib oletada, et just sellepärast ei teadnud tema tegevusest peaaegu midagi V. Maljantovištš. Viimane oli Veterinaaria Instituudi üliõpilane ja astus ühendusse Tartu Ülikooli marksistliku ringiga hiljem, mistõttu tema andmed selle ringi tegevuse kohta on puudulikud ning mõneski osas ebatäpsed.³⁵

Marksistliku ringi tegevus Tartu Ülikoolis muutus eriti intensiivseks 1895. a., kui ülikooli õigusteaduskonda astus õppima Virgili Šantser,³⁶ kes oli juba varem mujal tutvunud Marxi õpetusega. Ta juhtis ringi tegevust ning sidus marksistliku teooria õppimise konkreetse narodniklusevastase võitlusega.³⁷ V. Šantser oli tuline uute revolutsiooniliste ideede pooldaja³⁸ ning koos oma ringi liikmetega püüdis ta neid levitada üliõpilaste hulgas. Selle ringi tegevuse legaalseks keskuseks kujunes tollal Veterinaaria Instituudi üliõpilaste selts «Concordia», mille söökla saalis peeti suuremaid diskussioonikoosolekuid. Koos oma esimehe V. Maljantovištšiga tegi «Concordia» paari aasta kestel tõsise edusammu poliitilise võitluse suunas.³⁹ Kui näiteks 1894. a. detsembris arutati «Concordia» seltsis Moskva üliõpilaste üleskutset ühineda nõudmisega — taastada 1863. a. ülikoolide määrus, siis koosolek tegi otsuse keelduda ühinemisest ning moskvalaste kiri rebiti puruks.⁴⁰ 1896. aastaks aga selline enesesulgumine oli kadunud, «Concordia» sööklas korraldatavaid üliõpilaste koosolekuid

³⁴ RAKA, f. 325, 1893. a., s.-ü. 984, l. 475. Ljubimov astus Tartu ülikooli 1892. a., tegi samuti katseid pääseda Moskva Ülikooli tagasi, kuid seda luba talle ei antud. Lõpetas Tartu Ülikooli 1897. a. Vt. RAKA Tartu, f. 402, nim. 2, 1892—1897, s.-ü. 15155, l-d 6—25.

³⁵ V. Maljantovištš astus Tartu Veterinaaria Instituuti 1892. a. ja lõpetas selle 1897. a., vt. RAKA, f. 402, nim. 1, s.-ü. 2448, l-d 1—54. Oma artiklis (Дерптская группа марксистов 1894—1896 гг. и В. Шансер. «Пролетарская революция» 1923, nr. 14) Maljantovištš mainib, et Davõdov ei kuulunud Šantseri ringi. See väide ei saa õige olla, sest Šantser oli ka hiljem seotud Davõdoviga.

³⁶ RAKA Tartu, f. 402, nim. 1, s.-ü. 29083, l. 13. V. Šantser astus Tartu ülikooli märtsis 1895. a. ja lõpetas selle 1899. a. Pärast ülikooli lõpetamist töötas lühikest aega Odessas, siis Moskvast, kus astus VSDTP liikmeks ning võttis aktiivselt osa partei tööst. 1901. a. arreteeriti ja saadeti asumisele Siberisse. Moskvasse tagasi tulnud, võttis aktiivselt osa 1905. a. revolutsioonist. Arreteeriti uuesti, kuid asumiselt põgenes välismaale, jätkas parteitööd, suri 1911. a.

³⁷ Дерптская группа марксистов, lk. 599. Vt. samuti Е. Левицкая, Памяти старого друга. «Пролетарская Революция» 1922, nr. 8, lk. 3—4.

³⁸ Е. Левицкая, Памяти старого друга, lk. 3.

³⁹ V. Maljantovištš kirjutab, et enne V. Šantseri Tartusse tulekut mõned «Concordia» liikmed lugesid ka marksistlikku kirjandust, kuid nad ei levitanud seda. «Nad ei võtnud osa üliõpilaselust ja hoidusid kõrvale isegi niisugustest küsimustest, nagu teiste linnade üliõpilaste streigivõitluse toetamine.» Uheks selliseks üliõpilaseks oli F. Gurevištš (Dan), hiljem menševike liider. Vt. В. М., Дерптская группа марксистов, lk. 599.

⁴⁰ RAKA Tartu, f. 325, nim. 1, s.-ü. 983, l-d 45—46.

kasutati siis juba revolutsiooniliste ideede levitamiseks. Ühel säärasel koosolekul arutati korporantide ja eriti nn. «Valge Elevandi» ja «Rohelise Mao» organisatsioonidesse kuuluvate üliõpilaste amoraalset käitumist. Koosolekul esines ka V. Šantser, kõneldes kõrgetest ideaalidest, millest peavad lähtuma noored haritlased rahva teenimisel. Kõnes väljendati revolutsioonilisi ideid, mis paistsid ülikooli ja Veterinaaria Instituudi administratsioonile eriti kardetavatena. Korraldati põhjalik juurdlus selle koosoleku kohta.⁴¹ Šantseri seltsimehed püüdsid teda igati kaitsta, kuid ülikooli rektor tegi Šantserile noomituse hoiatusega, et lubamata koosolekute organiseerimise kordumise puhul heidetakse ta ülikoolist välja.⁴²

See oli Tartu marksistidele tõsiseks hoiatuseks. Nad tugevdasid konspiratsiooni, mistõttu andmed nende järgneva tegevuse kohta on äärmiselt puudulikud. Šantseri ringi liikmed pidasid kirjavahetust väljaspool Tartut asuvate revolutsiooniliste tegelastega. Nad propageerisid marksistlikke ideid ka ajalehtedes «Орловский вестник» ja «Самарский вестник».⁴³

Šantseri ringis oli mitmesuguseid inimesi, näiteks Z. Frenkel, kes astus hiljem kadettide partei liikmeks ja tegutses I Riigiduuma liikmena selle partei fraksioonis. Advokaat Maljantovič ja arst E. Panov olid hiljem menševikud. Arst M. Djakonov ja jurist K. Levitski olid bolševikud. Ringi liikmeks oli ka saksa sotsiaaldemokraat A. Müller,⁴⁴ kes töötas tollal Tartu Ülikoolis mehaanikuna.⁴⁵

Kõige lähemaks V. Šantseri sõbraks Tartu ülikoolis ja ka hiljem oli K. Levitski, kes gümnaasiumi lõpetamise järel sattus revolutsiooniliste ideede levitamise pärast kohe vanglasse. Tartu Ülikoolis õppis ta 1892.—1896. a.⁴⁶ Kui V. Šantser Tartu jõudis, leidis ta ülikoolis eest juba «staažiga» marksiste. Üks neist oli kindlasti K. Levitski, kes aitas Šantseril ringi tööd korraldada ja juhtida. Ülikooli lõpetamise järel ta jätkas revolutsioonilist tööd ja astus VSDTP ridadesse.⁴⁷

Hiljem ringi tegevus soikus, sest osa liikmeid lõpetas ülikooli ja osa revolutsiooniliselt meelestatud üliõpilasi heideti ülikoolist ja Veterinaaria Instituudist välja. Šantser puufus aga ka hiljem

⁴¹ RAKA Tartu, f. 404, nim. A-1, 1896—1897, s.-ü. 4017, l-d 15—23.

⁴² Sealsamas, f. 402, nim. 1, s.-ü. 29083, l. 20.

⁴³ Е. Левицкая, Памяти старого друга, lk. 4.

⁴⁴ В. М., Дерптская группа максистов, lk. 600.

⁴⁵ Vt. Eesti biograafiline leksikon, Tartu 1928, lk. 305. A. Müller tellis Saksamaalt ajakirja «Neue Zeit» ja muud sotsiaaldemokraatlikku kirjandust. Võib oletada, et tema kaudu saadi ka Erfurti programm Saksamaalt.

⁴⁶ RAKA Tartu, f. 402, nim. 1, 1893, s.-ü. 15060, l. 1.

⁴⁷ K. Levitski abikaasaks oli Šantseri ringi liikme Z. Frenkeli õde Jevgenia, kes nakatus marksistlikest ideedest juba 1896. aastal ning oli mehele ustavaks parteikaaslaseks. K. Levitski oli 1901. aastast alates Odessa bolševike organisatsiooni komitee liige. 1905. a. oli 2 korda arreteeritud koos naisega. Vt. Е. Левицкая, Из жизни Одесского подполья. «Пролетарская Революция» 1922, nr. 6, lk. 135—157.

kokku ülikoolikaaslastega, näiteks I. Davõdoviga Moskvast pärast viimase asumiselt tagasitulekut (1901. a.) ja korduvalt Konstantin ja Jevgenia Levitskiga.⁴⁸

On teada, et tollal oli Tartu üliõpilaste hulgas ka teisi revolutsioonilise mõtte kandjaid. Näiteks aastail 1894—1896 õppis Veterinaaria Instituudis tuntud Poola revolutsionääri ja Nõukogudema juhtiva tegelase Feliks Dzeržinski vend Kasimir Dzeržinski,⁴⁹ kes pärast Instituudist lahkumist omal soovil (1896. a.) oli tsaarivalitsuse kohtuorganite poolt teise selle instituudi üliõpilase N. Sviderskiga tagaotsitav.⁵⁰ Võib arvata, et nad võtsid osa illegaalsest tööst. Nad ei olnud eespool iseloomustatud marksistliku ringi liikmed, kuid võtsid osa marksistliku ringi poolt korraldatud diskussioonikoosolekutest.

J. Polevoi oma mahukas monograafias «Marksismi tekkimine Venemaal»,⁵¹ on lühidalt puudutanud marksismi levikut ka Eestis ja Lätis. Kahjuks on osa andmeid monograafias esitatud puudulikult ning ka ekslikult. Näiteks Läti Üliõpilaste Kirjanduslik-Teaduslikku Ühingut oma almanahhiga «Puhrs» ja «Pipkaloniat» peab ta kaheks erinevaks organisatsiooniks.⁵² Tegelikult oli üks ühing kahe nimetusega.

Samuti pole antud vajalikku selgust Tartu Ülikooli marksistlike ringide kohta.⁵³

Hoolimata sellest, et Tartu üliõpilaste marksistlikud rühmad ja ring ei olnud seotud tööliikumisega, etendasid nad samuti kui kõik teised marksistlikud ringid Venemaal tähtsat osa tööliiklasi revolutsioonilist parteid ettevalmistaval etapil.

⁴⁸ Е. Левицкая, Памяти старого друга, lk. 5. Oma kirjas Levitskile Santser kirjutas 1901. a.: «Тану Davõdovile, kes jõudis tagasi asumiselt Arhangelskist, õnnestus mul luua mõningaid tutvusi ja ma loodan elada inimlikult.»

⁴⁹ RAKA Tartu, f. 404, nim. 1, 1894—1898, s.-ü. 1627.

⁵⁰ Sealsamas.

⁵¹ Ю. З. Полевой, Зарождение марксизма в России, М. 1959.

⁵² Sealsamas, lk-d 508 ja 512.

⁵³ Sealsamas, lk-d 511 ja 512.

МАРКСИСТСКИЕ КРУЖКИ В ТАРТУСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ И ВЕТЕРИНАРНОМ ИНСТИТУТЕ В 80—90-х ГОДАХ XIX ВЕКА

Проф. доктор исторических наук Х. Мосберг

Резюме

Если студенческое движение в Тарту в конце XIX и начале XX в. сравнительно полно освещено в работах Э. Янсена и Л. Эрингсон, то история первых марксистских кружков была до сих пор разработана неудовлетворительно.

Данная статья написана на основе привлечения новых источников, что дало возможность уточнить сведения о первых марксистских кружках в Тарту и исправить прежние ошибочные высказывания.

Первая известная нам группа марксистов возникла в 1888 г. вокруг студента медицинского факультета поляка М. Лесника, который в 1883 г. был исключен из Варшавского университета и учился в Бернском университете до 1887 г. Когда он прибыл в 1888 г. в Тартуский университет, он хорошо знал труды К. Маркса. В группе читали «Капитал» К. Маркса и другую революционную литературу. В 1889 г. Лесник по окончании университета выбыл из Тарту, но группа не распалась, т. к. здесь нашлись новые последователи учения К. Маркса. Эту группу нашел здесь Ф. Кистяковский, который после его исключения за нелегальную работу из Киевского, затем Харьковского университетов в 1891 г. поступил на юридический факультет Тартуского университета. В 1892 г. эта группа разрослась в более постоянный кружок, так как именно в это время в Тартуский университет и Ветеринарный институт поступило значительное количество студентов, исключенных из других университетов России за участие в студенческих волнениях. Например, за годы 1892—1894 только из Московского университета прибыло в Тартуский 22 студента. Елена Адамович, которая в этом кружке ознакомилась с марксизмом, писала в своих воспоминаниях, что в 1892 г. они изучали «Капитал» К. Маркса и другую марксистскую литературу, делали попытку перевести на русский язык Эрфуртскую программу немецкой социал-демократии.

Во время летних каникул 1892 г. члены кружка разъехались. Они устанавливали новые связи и распространяли марксистские идеи на местах. Кистяковский вел марксистскую пропаганду в Киеве. Вместе с ним были арестованы некоторые тартуские студенты и ранее учившиеся в Тарту, но поступившие на работу П. Заорский, А. Женчиковский и др., однако кружок не развалился. С этим кружком была связана группа латышских и эстонских марксистов.

В 1893 г. состав этого марксистского кружка значительно изменился. В декабре 1893 г. были проведены обыски у студентов

К. Черкуль-Шуша, И. Давыдова, А. Скворцова, Н. Байздренко и Е. Дегена. Давыдов, Скворцов и Байздренко были арестованы, но скоро выпущены.

В январе 1894 г. И. Давыдов поехал в Москву и принял участие в нелегально устроенной дискуссии марксистов с народниками, в частности с В. Воронцовым. Когда Воронцов своей аргументацией вынудил Давыдова замолчать, тогда выступил прибывший на эту дискуссию В. И. Ленин и провел блестяще защиту марксистских взглядов. Давыдов стал непоколебимым ленинцем.

Работа марксистского кружка тартуских студентов стала особенно интенсивной с 1895 г., когда на юридический факультет Тартуского университета поступил Виргилий Шанцер («Марат»), который был знаком с марксизмом еще до прибытия в Тарту. Он увязывал задачу изучения марксистской теории с конкретной задачей борьбы с народничеством. Члены кружка организовали вечера с рефератами в студенческой столовой общества Ветеринарного института «Concordia». Эти рефераты оказывали огромное познавательное влияние на студенчество. После одного такого вечера в 1896 г. университетская администрация привлекла к ответственности Шанцера, а администрация Ветеринарного института Малянтовича. После этого кружок усилил конспирацию и очевидно к концу 90-х годов распался вследствие выбытия из Тарту его членов.

MARXISTISCHE ZIRKEL AN DER UNIVERSITÄT UND AM VETERINÄRINSTITUT ZU TARTU IN DEN ACHTZIGER-NEUNZIGER JAHREN DES 19. JAHRHUNDERTS

H. Moosberg

Zusammenfassung

Während die Studentenbewegung aus der Zeit vom Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts verhältnismäßig eingehend in den Arbeiten von E. Jansen und L. Eringson behandelt worden ist, hat jedoch die Geschichte der ersten marxistischen Zirkel bisher nur wenig Beachtung gefunden.

Der vorliegende Artikel wurde unter Heranziehung von neuen Geschichtsquellen verfaßt, wobei die Daten über die ersten marxistischen Zirkel in Tartu präzisiert und fehlerhafte frühere Angaben berichtigt werden konnten.

Die erste uns bekannte marxistische Gruppe scharte sich im Jahre 1888 um den Studenten der medizinischen Fakultät, den Polen M. Lesnik, der im Jahre 1883 aus der Warschauer Univer-

sität ausgeschlossen worden war und an der Universität zu Bern bis zum Jahre 1887 studiert hatte. Als er im Jahre 1888 an die Universität zu Tartu kam, war er schon ein guter Kenner der Werke von K. Marx. In der Gruppe wurde «Das Kapital» von K. Marx und anderes revolutionäres Schrifttum gelesen. Als Lesnik im Jahre 1889 nach Beendigung der Universität die Stadt Tartu verließ, löste sich die Gruppe nicht auf, da sich hier neue Anhänger der Lehre von K. Marx fanden. Als F. Kistjakowski, nachdem er wegen illegaler Arbeit aus der Kiewer und später aus der Charkower Universität ausgeschlossen worden war, im Jahre 1891 sein Studium an der juristischen Fakultät der Universität zu Tartu fortsetzte, fand er diese Gruppe vor. Im Jahre 1892 bildete die Gruppe schon einen ständigen Zirkel, da gerade zu dieser Zeit eine große Anzahl von aus anderen Universitäten Rußlands wegen Teilnahme an Studentenunruhen ausgeschlossenen Studenten die Universität und das Veterinärinstitut zu Tartu bezogen. So z. B. kamen in den Jahren 1892—1894 nur allein aus der Moskauer Universität 22 Studenten an die Universität zu Tartu. Elena Adamowitsch, die in diesem Zirkel den Marxismus kennenlernte, schrieb in ihren Memoiren, daß sie im Jahre 1892 «Das Kapital» von K. Marx und anderes marxistisches Schrifttum studierten, daß sie den Versuch machten, das Erfurter Programm der deutschen Sozialdemokratie ins Russische zu übersetzen.

In den Sommerferien des Jahres 1892 fuhren die Mitglieder des Zirkels auseinander. Sie knüpften neue Verbindungen an und setzten die Verbreitung der Ideen des Marxismus weiter fort. Kistjakowski, der sich in Kiew propagandistisch betätigte, wurde verhaftet und mit ihm zusammen einige Tartuer Studenten und P. Saorski, A. Shengikowski u. a., die früher in Tartu studiert hatten, nun aber arbeiteten. Der Zirkel löste sich jedoch nicht auf. Mit diesem Zirkel stand auch eine Gruppe lettischer und estnischer Marxisten in Verbindung.

Im Jahre 1893 gingen große Veränderungen im Mitgliederbestand dieses marxistischen Zirkels vor sich. Im Dezember 1893 wurden bei den Studenten K. Tscherekul-Kuscha, I. Dawydow, A. Skwortsowa, N. Baisdrenko und E. Degena Haussuchungen vorgenommen. Dawydow, Skwortsow und Baisdrenko wurden verhaftet, jedoch bald auf freien Fuß gesetzt.

Im Januar 1894 fuhr I. Dawydow nach Moskau und nahm an einer illegal veranstalteten Diskussion der Marxisten mit den Volkstümlern (Narodniki), insbesondere mit W. Worontsow, teil. Als Worontsow mit seiner Argumentation Dawydow zum Schweigen brachte, trat W. I. Lenin, der zu dieser Diskussion gekommen war, mit einer glänzenden Verteidigung der marxistischen Ansichten auf. Dawydow wurde zu einem unerschütterlichen Leninisten.

Die Arbeit des marxistischen Zirkels der Tartuer Studenten wurde ab 1895 besonders intensiv, als Virgili Schanzer («Marat»), der den Marxismus schon vor seiner Ankunft in Tartu kennen-

gelernt hatte, in die juristische Fakultät der Universität zu Tartu eintrat. Er verband die Aufgabe des Studiums der marxistischen Theorie mit der konkreten Aufgabe des Kampfes mit der Bewegung der Volkstümpler (Narodniki). Die Mitglieder des Zirkels veranstalteten Abende mit Referaten im Speisesaal des Studentenvereins «Concordia» am Veterinärinstitut. Diese Referate übten einen großen Einfluß auf die Studentenschaft aus. Nach einem solchen Abend im Jahre 1896 wurde Schanzer von der Administration der Universität, Maljantowitsch jedoch von der Administration des Veterinärinstituts zur Verantwortung gezogen. Nach diesem Vorfall arbeitete der Zirkel streng geheim und löste sich augenscheinlich, da die Mitglieder die Stadt Tartu verließen, Ende der neunziger Jahre auf.